

ФУҚАРОЛИК ВА ИҚТИСОДИЙ СУД ИШЛАРИНИ ЮРИТИШДА ШАФФОФЛИКНИ ТАЪМИНЛАШ МАСАЛАЛАРИ

Mirobod Urazbayev Farxod o‘g‘li
Toshkent viloyati Adliya boshqarmasi

Аннотация: Фуқаролик ва иқтисодий суд ишларини юритишда шаффофликни таъминлаш мамлакатимизда суд-ҳуқуқ тизимини янада такомиллаштиришга, фуқароларнинг одил судловга эришиш даражасини юксалтиришга, бу тоифадаги ишларни судда кўриш сифатини оширишга ҳамда ҳолис, адолатли ва қонуний суд қарорлари қабул қилишни таъминлашга хизмат қилади. Фуқаролик ва иқтисодий суд ишларини юритишда шаффофликни таъминлаш мамлакатимизда суд-ҳуқуқ тизимини янада такомиллаштиришга, фуқароларнинг одил судловга эришиш даражасини юксалтиришга, бу тоифадаги ишларни судда кўриш сифатини оширишга ҳамда ҳолис, адолатли ва қонуний суд қарорлари қабул қилишни таъминлашга хизмат қилади.

Калит сўзлар: Ўзбекистон Республикаси Конституция, Суд ҳокимияти, Фуқаролик ва иқтисодий суд ишлари, Россия Федерацияси Конституцияси, “Судлар тўғрисида”ги қонунда, Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик процессуал кодекси(ФПК), Иқтисодий процессуал кодекси (ИПК).

Суд ҳокимиятига нисбатан қўлланиладиган очиклик ва ошкоралик тамойиллари адолатли суд муҳокамасига бўлган ҳуқуқни амалга оширишнинг муҳим кўринишларидан бири сифатида бир қатор халқаро ҳужжатларда, хусусан, Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясининг 10, 11, 19, 29-моддалари, Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пактнинг 14, 19-моддалари, Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенциянинг 13-моддаси ва бошқа ҳужжатларда ифодасини топган ва ушбу нормалар қатъий бўлиб, ҳеч қандай истисноларга йўл қўйилмайди.

Бу ҳақда ҳуқуқшунос олим О.Р.Сулаймонов ўз асарида қуйидагиларни баён этади: “Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисида”ги халқаро пактнинг 14-моддаси 1-бандида “Барча шахслар судлар ва трибуналлар олдида тенгдир.

Ҳар бир киши унга қўйилаётган ҳар қандай жиноий айблов кўриб чиқиляётганда ёки бирор-бир фуқаролик жараёнида унинг ҳуқуқ ва бурчлари аниқланаётганида қонунга мувофиқ тузилган нуфузли, мустақил ва ҳолис суд томонидан мазкур иш адолатли ҳамда очик ҳолда кўриб чиқилиши ҳуқуқига эга” деб қайд қилинган норма ҳеч қандай истисноларга йўл қўймайдиган императив норма ҳисобланади.

Таъкидлаш жоизки, истиқлол йилларида суд ҳокимияти фаолиятининг очиклиги, улар томонидан қабул қилинаётган фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркин

ликлари, қонуний манфаатлари билан боғлиқ қарорлар ҳақидаги ахборотлардан хабардор бўлиб боришни таъминлашнинг ташкилий-ҳуқуқий асослари суд-ҳуқуқ соҳасига доир халқаро стандартлар асосида ривожлантирилиб борилди. Мамлакатимизда фуқаролик ва иқтисодий суд ишларини юритишда шаффофликни таъминлашнинг энг аввало мамлакатимиз конституциясида, “Судлар тўғрисида”ги қонунда, Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик процессуал кодекси(ФПК), Иқтисодий процессуал кодекси (ИПК)да ўз ифодасини топган.

Бу тоифадаги судлар фаолиятида шаффофликни таъминлашнинг конституциявий асосини таҳлил қилиш муҳим аҳамият касб этади.

Хусусан, Конституциянинг 2-моддасида “давлат халқ иродасини ифода этиб, унинг манфаатларига хизмат қилиши, давлат органлари ва мансабдор шахсларнинг жамият ва фуқаролар олдида масъулиги”, 14-моддасида “Давлат ўз фаолиятини инсон фаровонлигини ва жамиятнинг барқарор ривожланишини таъминлаш мақсадида қонунийлик, ижтимоий адолат ва бирдамлик принциплари асосида амалга амалга ошириши”, 33-моддасида “Ҳар ким фикрлаш, сўз ва эътиқод эркинлиги ҳуқуқига эга, ҳар ким исталган ахборотни излаш, олиш ва тарқатиш ҳуқуқига эга эканлиги”, 34-моддасида “Давлат органлари ва ташкилотлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, уларнинг мансабдор шахслари ҳар кимга ўз ҳуқуқлари ҳамда қонуний манфаатларига дахлдор бўлган ҳужжатлар, қарорлар ва бошқа материаллар билан танишиш имкониятини таъминлаш шарт экан”лиги, 36-моддасида “Ўзбекистон Республикасининг фуқаролари жамият ва давлат ишларини бошқаришда бевосита ҳамда ўз вакиллари орқали иштирок этиш ҳуқуқига эга. Бундай иштирок этиш ўзини ўзи бошқариш, референдумлар ўтказиш ва давлат органларини демократик тарзда шакллантириш, шунингдек давлат органларининг фаолияти устидан жамоатчилик назорати воситасида амалга оширили”, 137-моддадаги Ҳамма судларда ишлар очик қўрилади. Ишларни ёпиқ мажлисда тинглашга қонунда белгиланган ҳоллардагина йўл қўйилган.

Ушбу нормалар суд ҳокимиятининг очиклигини таъминлаш баробарида суд фаолияти ҳақида жисмоний ва юридик шахсларнинг ахборот олиш ҳуқуқини кафолатлашга хизмат қилади.

Кўриб турганимиздек, мамлакатимиз конституциясида судларда иш кўришнинг ошкоралигини таъминлаш билан бир қаторда суд фаолиятининг очиклигини таъминлаш, унинг фаолияти устидан жамоатчилик назоратини олиб бориш, суд фаолиятига доир ахборотларни олиш ва улардан фойда-ланиш каби ҳуқуқлар ҳам белгиланган.

Бу эса ўз навбатида мамлакатимиз Асосий қонуни нафақат судда иш кўришнинг ошкоралигини, балки суд фаолиятининг очиклигини таъминлашга қаратилган нормаларни ҳам ривожлантиришга, бу каби нормаларнинг бошқа қонун ҳужжатларига батафсил мустаҳкамланишига асос бўлади.

Айрим хорижий давлатлар конституцияларини таҳлил қилиш шуни кўрсатадики, суд мажлисларида фуқароларнинг иштирок этиши айрим давлатларнинг Асосий қонунда белгилаб қўйилган. Хусусан, Австрия Конституциясида (91-моддаси) “одамлар одил судловни амалга оширишда қатнашадилар” деган норма мавжуд.

Япония Конституциясининг 82-моддасида, судда иш кўриш ва иш юзасидан қабул қилинган қарорни эълон қилиш очик мажлисида амалга оширилиши белгиланган.

Агар суд бировоздан ошкоралик жамоат тартиби ёки ахлоқ учун хавф туғдиради деган қарорга келса, иш кўриш ёпиқ мажлисда амалга оширилади.

Бироқ сиёсий жиноятлар тўғрисидаги ишлар, нашр билан боғлиқ жиноятлар ёки фуқароларнинг мазкур Конституциянинг III бобида кафолатланган ҳуқуқларига дахл қилувчи ишлар ҳар доим очик суд мажлисида кўриб чиқилиши шартлиги белгиланган.

Россия Федерацияси Конституциясининг 123-моддасида барча судларда ишлар очик қўрилиши, ишларни ёпиқ мажлисда тинглашга федерал қонунда белгиланган ҳоллардагина йўл қўйилиши каби норма назарда тутилган.

Бир сўз билан айтганда, ўрганилган хорижий давлатларнинг Асосий қонунларида суд фаолиятининг очиклиги ҳамда судда иш кўришнинг ошкоралигини кафолатлашга қаратилган нормалар мустаҳкамлаб қўйилган ва бу фуқаро ҳамда ташкилотлар иштирокидаги ишларнинг

очик суд ҳимоясига бўлган ҳуқуқларини кафолатлашга хизмат қилиб келмоқда.

Фуқаролик ва иқтисодий суд ишларини юритишда шаффофликни таъминлашнинг процессуал ҳуқуқий асосларини таҳлил этадиган бўлсак, бундай нормаларни Ўзбекистон Республикасининг ФПК ва ИПКда учратиш мумкин.

Жумладан, ФПКнинг 12-моддасида барча судларда ишлар муҳокамаси ошкора ўтказилиши, давлат сирига, фарзандликка олиш сирига тааллуқли маълумотлар мавжуд бўлган ишлар бўйича ва қонунда назарда тутилган бошқа ҳолларда ишнинг муҳокамаси ёпиқ суд мажлисида ўтказилиши, ишда иштирок этувчи шахсларнинг шахсий ҳаёти тўғрисидаги маълумотлар ошкор бўлишининг олдини олиш, ёзишмалар сири ва қонун билан қўриқланадиган бошқа сирни сақлаш мақсадида ёпиқ суд муҳокамаси ўтказилишига йўл қўйилиши ҳақидаги нормалар белгиланган.

ФПКнинг 208-моддасида суднинг ташаббусига кўра ёки суд процесси иштирокчиларининг илтимосномаси билан суд мажлисининг аудио ёки видео ёзуви олиб борилиши мумкинлиги, суд мажлисини фототасвирга тушириш, аудио ва видеоёзувини а малга ошириш , шунингдек ОАВда трансляция қилинишига тарафларнинг розилиги ва суд мажлисида раислик қилувчининг рухсати билан йўл қўйилиши каби нормалар киритилди.

Шунингдек , ФПКнинг 277-моддасида суд мажлисининг баённомаси аудио ва видео ёзув воситаларидан фойдаланган ҳолда тўхтовсиз ёзиб борилиши, аудио ва видео ёзув сақланаётган электрон ёки бошқа манбалар суд мажлиси баённомасига ёки алоҳида процессуал ҳаракатларни бажариш ҳақидаги баённомага қўшиб қўйилиши, унга тегишли ёзув киритилиши назарда тутилди.

ИПКнинг 11-моддасида ҳам иқтисодий судларда ишлар муҳокамаси ошкора ўтказилиши, давлат сири, тижорат сири ёки қонун билан қўриқланадиган бошқа сирни сақлаш зарур бўлган тақдирда ишни ёпиқ суд мажлисида эшитишга йўл қўйилиши белгиланган.

Шунингдек, мазкур кодекснинг 201-моддасида суд мажлисида ошкораликни таъминлаш мақсадида электрон ёхуд бошқа аудио ёки видеоёзувлар жамланган воситалар суд мажлиси баённомасига қўшиб қўйилиши, иқтисодий суд ишларини юритиш иштирокчилари суд мажлисининг аудио ёки видеоёзувлари билан танишиш ҳуқуқига эга эканлиги, суд мажлисининг аудио ёки видеоёзувларининг кўчирма нусхалари иқтисодий суд ишларини юритиш иштирокчиларига ишни кўриб чиққан суднинг рухсати билан берилиши каби нормалар мустаҳкамлаб қўйилган.

Маълумки, ИПКнинг 279-моддасида агар суд мажлисида аудио ёки видеоёзув амалга оширилган бўлса, аудио ва видеоёзувларнинг электрон ёки бошқа ташувчилари суд мажлиси баённомасига қўшиб қўйилмаганлиги биринчи инстанция судининг ҳал қилув қарорини ўзгартириш ёки бекор қилишга асос бўлиши ўзи фодасини топган.

Бироқ ўрганилган айрим бошқа процессуал кодексларимизда, хусусан, ФПК нинг 377-моддасида агар суд мажлисида аудио ёки видеоёзув амалга оширилган бўлса, аудио ва видеоёзувларнинг электрон ёки бошқа ташувчилари суд мажлиси баённомасига қўшиб қўйилмаган бўлса, биринчи инстанция судининг ҳал қилув қарорини ўзгартириш ёки бекор қилиш мумкинлиги ўз ифодасини топмаган.

Ваҳоланки, фуқаролик ишлари бўйича суд мажлисида аудио ёки видеоёзув амалга оширилган бўлиб, аудио ва видеоёзувларнинг электрон ёки бошқа ташувчилари суд мажлиси баённомасига қўшиб қўйилмаганлиги биринчи инстанция судининг ҳал қилув қарорини ўзгартиришга ёки бекор қилишга асос бўлиши лозим. Бу эса тегишлича мамлакатимиз ФПК-нинг

377-моддасига фуқаролик ишлари бўйича суд мажлисида аудио ёки видеоёзув амалга оширилган

бўлиб, аудио ва видеоёзувларнинг электрон ёки бошқа ташувчилари суд мажлиси баённомасига қўшиб қўйилмаганлиги биринчи инстанция судининг ҳал қилув қарорини ўзгартиришга ёки бекор қилишга асос бўлиши ҳақидаги норманинг киритилишини тақозо этади.

Фуқаролик ва иқтисодий суд ишларини юритишда шаффофликни таъминлашнинг процессуал ҳуқуқий асослари борасида ўрганилган айрим хорижий давлатлар қонунчилигида суд мажлисини қайд этиш бўйича махсус боблар мавжудлигини кўриш мумкин. Масалан, Украина ФПКнинг “Суд жараёнини қайд этиш” деб номланган 7 бобида суд ишни кўриш вақтида овоз ёзиш техник воситалари орқали суд мажлисини тўлиқ ёзиб олиши ҳақида норма белгиланган.

Унга қўра, суд муҳокамаси жараёнида суд Ягона суд ахборот-телекоммуникация тизими тўғрисидаги низомда белгиланган тартибда суд мажлисини видео ва (ёки) овоз ёзиш техник воситалари ёрдамида тўлиқ қайд этади. Агар суд мажлисининг бирон-бир иштирокчиси суд маж-лисини видеоёзув орқали техник воситалар ёрдамида тўлиқ ёзиб олишга қарши эътироз билдирса, бундай ёзув фақат овоз ёзиш техник восита лари ёрдамида амалга оширилади.

Суд мажлисини техник воситалар ёрдамида қайд этиш суд мажлиси котиби томонидан амалга оширилади. Агар ишнинг барча иштирокчилари суд мажлисига келмаган бўлсалар ёки ушбу кодекснинг қоидаларига мувофиқ иш суд томонидан ишда иштирок этувчи шахсларнинг иштирокисиз кўриб чиқилса, суд мажлисининг ёзувлари овоз ёзиш техник воситалари ёрдамида амалга оширилмайди. Суд мажлисининг техник ёзувлари суд мажлиси баённомасига илова қилиниб, суд мажлиси тугагандан сўнг иш материалларига қўшиб қўйилади.

Фойдаланган адабиётлар рўйхати:

1. Янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикаси Конституцияси 2023 йил 30 апрель куни ўтказилган Ўзбекистон Республикаси референдумида умумхалқ овоз бериш орқали қабул қилинган.
2. Инсон ҳуқуқлари: Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси. Иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пакт. Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пакт ва факультатив протокол. –Т.: Адолат, 1992. -64 б
3. Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенция БМТ Бош ассамблеясининг 44/25-сонли резолюцияси билан 1989 йил 20 ноябрда қабул қилинган ва 1990 йил 2 сентябрда кучга кирган. Ўзбекистон Конвенцияга 1994 йил 29 июнда қўшилган.
4. Сулайманов О.Р. Суд ҳокимияти мустақиллигига оид халқаро-ҳуқуқий стандартларни имплементация қилишнинг ташкилий-ҳуқуқий масалалари: Юрид. фанлар доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган автореферат. –Тошкент. IMPRESS MEDIA. 2020. – Б. 16-17
5. Австрия Федераль конституциявий қонуни// <https://legalns.com/download/books/cons/austria.pdf>.
6. Япония Конституцияси // <https://legalns.com/download/books/cons/japan.pdf>.
7. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал кодекси // <https://lex.uz/docs/351733>
8. Ўзбекистон Республикасининг Иқтисодий процессуал кодекси // lex.uz/docs/352389